

dar yeri tam olarak belirlenemeyen Yüknük şehrinde yazılmış olabileceği ileri sürülmektedir.

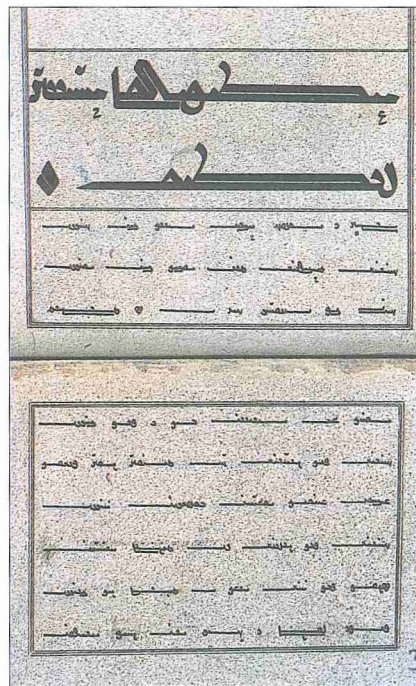
Eserin adı üzerinde farklı görüşler ileri sürülmüştür. Necib Âsım *Hibetü'l-hakâyık*, M. Fuad Köprülü *Aybetü'l-hakâyık*, başka bazı edebiyatçılarla dilciler *Gaybetü'l-hakâyık* şeklinde okumak istemişlerse de Jean Deny ve Reşit Rahmeti Arat'ın *Atebetü'l-hakâyık* (hakikatlerin eşiği) şeklindeki okuyuşları eserin muhtevasına uygun bulunarak yaygınlaşmıştır.

Atebetü'l-hakâyık aruzun mütekârib (faülün / faülün / faülün / faül) bahriyle yazılmış manzum bir eserdir. Dinî ve içtimâî ahlâk esaslarını cemiyette yerleştirmek için çok defa âyet ve hadislerle desteklenen fikirler, kolaylıkla anlaşılabilir tarzda oldukça sade bir dil ile ifade edilmiştir. Bu özellikleriyle esere bir nasihat kitabı olarak da bakmak mümkündür. Kitapta yer alan âyet ve hadislerle, bu iki ana dinî kaynak İslâmî Türk edebiyatı sahasında bu ölçüde ilk defa kullanılmış ve bunlardan faydalanılmıştır. Bu tercüme aynı zamanda Kur'ân-ı Kerîm ve hadislerin Türkçe'ye çevrilmesi yolunda atılmış ilk önemli adımlardır. Eser, İslâmî kitap tertibi geleneğine uygun olarak on beyitlik bir tevhid ile başlar. Daha sonra sırasıyla beş beyitlik bir na't, dört halifenin methi için yazılan beş beyitlik bir manzume, eserin sunulduğu Dâd Sipehsâlâr Beg'i metheden on dört beyitlik bir gazel ve altı beyitlik "sebebi te'lif" manzumesiyle devam eder. Bu beş bölümden sonra, bilginin faydası ve bilgisizliğin zararı (on iki dördlük), dilin kötü sözlerden korunması (on iki dördlük), dünyanın dönekliği (on iki dördlük), cömertliğin methi ve hasisliğin yerilmesi (on dördlük), alçak gönüllülük ve kibir (yedi dördlük), dünya malına düşkünlük (altı dördlük), iyi huylar (on altı dördlük), devrin bozukluğu (yirmi bir dördlük) ve kitap sahibinin özür beyan etmesi hakkında (beş dördlük) olmak üzere toplam dokuz bölüm bulunmaktadır. Eserin tamamı on dört bölüm ve 101 dördlükten ibarettir. Kitabın sonunda kimin olduğu bilinmeyen aynı vezinle yazılmış bir dördlük, Emîr Seyfeddin'in Edib Ahmed'i "edipler edibi, fâzıllar başı" diye öven bir dördlüğü ile Emîr Arslan Hoca Tarhan'ın yine Edib Ahmed'i öven on beyitlik bir manzumesi bulunmaktadır. Eserin dördlükleri a a b a şeklinde kafiyeleştirilmiştir.

Atebetü'l-hakâyık'ın üçü tam, biri eksik dört nüshası bilinmektedir. Ayrıca yazma bir mecmua ile Türkçe Uygur metinleri arasındaki bir varakta da esere ait birer dördlük bulunmaktadır. 848'de (1444) Semerkant'ta Uygur harfleriyle yazılmış Semerkant nüshası (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 4012), yine aynı yerde 884'te (1480) İstanbul'da Abdürrezak Bahşi eliyle Uygur ve Arap harfleriyle yazılmış bir diğer nüsha (nr. 4757) ile, Arap harfleriyle ve muhtemelen İstanbul'da yazılmış nüshalar (Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Hazine, nr. 35552) tamdır. Uzunköprülü Seyid Ali'ye ait eksik nüshanın ise bugün nerede olduğu bilinmemektedir (bk. R. R. Arat neşri, s. 32). Esere ait birer dördlük ihtiva eden yazma mecmua Ankara Maarif Kütüphanesi'nde (bk. R. R. Arat neşri, s. 34), Türkçe Uygur metinleri arasındaki varak ise Berlin'de Prusya İlimler Akademisi'ndedir (T. I. TM 287).

Eser ilim âlemine ilk defa 1906 yılında Necib Âsım (Yazıksız) tarafından tanıtılmış, bu tanıtımdan sonra eserin faksimile, metin, tercüme ve açıklaması yine Necib Âsım tarafından neşredilmiştir (1918). Bunu aynı yazarın Semerkant

Atebetü'l-hakâyık'tan iki sayfa (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 4012)



ve İstanbul nüshalarını karşılaştıran bir makalesi takip etmiştir. Daha sonra F. Köprülü, W. Radloff, J. Deny, T. Kowalski gibi Türkologlar tarafından da ele alınıp işlenen eser, son olarak Reşit Rahmeti Arat tarafından bilinen ve elde olan bütün nüshalarından istifade edilerek kitap halinde (önsöz, giriş, metin, tercüme, notlar ve izahlar, tahlilî fihrist, faksimile) neşredilmiştir (İstanbul 1951).

BİBLİYOGRAFYA :

Edib Ahmed b. Mahmud Yüknükî, *Atebetü'l-hakâyık* (nşr. R. R. Arat), İstanbul 1951, s. 1-39; N. A. Balhassan-Oghlou, "Un texte ouïgour du XII^e siècle", *KSz.*, VII (1906), s. 257-279; a.mlf., *Hibetü'l-hakâyık*, İstanbul 1334-1918 (1. kısım metin, tercüme ve izah, 2. kısım faksimile); Necib Âsım, "Uygur Yazısı İle Hibetü'l-hakâyık'ın Diğer Bir Nüshası", *TM*, I (1925), s. 227-233; Köprülüâde Mehmed Fuad, "Aybetü'l-hakâyık'a Dair", a.e., s. 255-257; a.mlf., *Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 204-210; a.mlf., "Hibet al-hakâyık", *Araştırmalar*, s. 45-67; Tuncer Gülensoy, "Edib Ahmed b. Mahmud Yüknükî", *TDEA*, II, 450.



TUNCER GÜLENSOY

ATEH

(اته)

Bir ehliyet ârizası,
akıl eksikliği ve zayıflığı hali.

Sözlükte "aklı zayıflamak, eksilmek, bunamak, bir şeye düşkün olmak" anlamlarına gelen ateh, İslâm hukukunda kişinin hukukî tasarruflarına belirli sınırlamalar getiren bir ehliyet ârizası kabul edilmiştir (bk. AVÂRİZ). Bu durumda olan kimseye ma'tûh denir.

Ma'tûhun anlayışı noksan, söz ve davranışları tutarsız, işlerinde tedbiri eksiktir (krş. *Mecelle*, md. 945). Ma'tûhlar, temyiz gücünden tamamen mahrum olup olmalarına göre iki grupta ele alınırlar. Temyiz gücünden tamamen yoksun olanlar ehliyet bakımından akıl hastaları gibidirler; edâ (fiil) ehliyetleri hiç yoktur. Temyiz gücüne sahip olanlar ise mümeyyiz küçük hükmünde olup eksik ehliyetlidirler (*Mecelle*, md. 978). Ma'tûh denince kastedilen de daha çok bu ikinci gruba girenlerdir.

Ma'tûhun alım satım, kira, vedîa, âriyet akdi gibi sözlü tasarrufları (hukukî muameleleri) mümeyyiz küçüklerin tasarrufları gibi üçlü bir ayırma tâbidir. Hibe kabulü gibi tamamen lehte olan muameleler kimsenin rızasına bağlı olmazsın geçerlidir. Hibede bulunmak, vakıf

kurmak gibi tamamen aleyhinde olanlar ise geçersizdir. Kanunî temsilcilerinin razı olmaları bu tür hukukî muameleleri geçerli hale getirmez. Boşama da ma'tûhun tamamen aleyhinde olan bir hukukî tasarruf olarak kabul edilmiş ve geçersiz sayılmıştır. Nitekim bir hadîs-i şerifte, "Ma'tûhunki müstesna her talâk câizdir (geçerlidir)" buyrulmaktadır (Buhârî, "Talâk", 11; Tirmizî, "Talâk", 15; İbn Mâce, "Talâk", 15). Ma'tûhun alım satım, kira, şirket gibi lehte ve aleyhte olması muhtemel tasarrufları ise ancak kanunî temsilcilerinin rızasıyla geçerlidir. Bu rıza ya önceden izin veya sonradan icâzet* şeklinde belirtilir. Ma'tûhun fiilî tasarrufları geçerlidir. Buna göre sahihsiz bir mala el koyan ma'tûh, ihrâz yoluyla bunun mülkiyetini kazanacağı gibi başkalarının mallarına gasp ve itlâf gibi haksız fiillerle zarar vermesi durumunda da bunları tazmin etmek zorundadır.

İbadetler konusunda ise genellikle benimsenen görüşe göre ma'tûh yine mümeyyiz küçük hükmündedir, yani bunlarla mükellef değildir. Ancak bazı fıkıh âlimleri ma'tûhun da ibadetlerle yükümlü olduğu görüşünü benimsemişlerdir.

Ceza hukukunda da ma'tûh için bazı istisnalar kabul edilmiştir. Buna göre ma'tûha had ve kısas cezası verilmez; kısas yerine diyet cezası uygulanır.

Ma'tûh kendiliğinden mahcûr*dur; bunun için ayrıca mahkeme kararına ihtiyaç yoktur. Kişi ister küçüklüğünden itibaren ister sonradan ma'tûh olsun kanunî temsilcisi, küçük kabul edildiği takdirde kendisini temsil edecek kimsedir. Bu da sırasıyla babası, babanın vasîsi, vasîsinin vasîsi, dedesi, dedenin vasîsi ve hâkimdir. Bu görüş Hanefî ve Şâfiîler'e göredir. Mâlikî ve Hanbelîler'e göre ise ateh hali bulûğdan sonra meydana gelmişse, yetkili kanunî temsilci sadece hâkimdir.

BİBLİYOGRAFYA :

Lisânü'l-'Arab, "ateh" md.; *et-Ta'rifât*, "ateh", "ma'tûh" md.leri; Buhârî, "Talâk", 11; İbn Mâce, "Talâk", 15; Tirmizî, "Talâk", 15; Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, İstanbul 1308, IV, 27; Teftâzânî, *et-Telûîh*, İstanbul 1310, s. 739; İbn Âbidîn, *Reddül-muhtâr*, II, 258; *Mecelle*, md. 945, 978; Ali Haydar, *Dürrü'l-hükkâm*, III, 39-43; Subhî Mahmesânî, *en-Nazarîyyetü'l-âmmeh li'l-mücebât ve'l-ukûd*, Beyrut 1983, II, 370; Bilmen, *Kamus*, VII, 279-290; M. Ebû Zehre, *el-Cerîme*, Kahire, ts., s. 426-437.



BEŞİR GÖZÜBENLİ

ATEİZM

(bk. İLHÂD).

ATEME

(العتمة)

Gecenin bir bölümü, güneşin batışından sonra beliren kızılığın kaybolmasıyla başlayan ve gecenin ilk üçte birinin bitimine kadar uzayan vakit, yatsı vakti.

Çölde yaşayan Araplar güneş batınca hayvanlarını barınaklarına sürer, biraz dinlendirirler, karanlık bastırınca da kaldırırlar, sütlerini sağlarlardı; bu vakte de "ateme" derlerdi. Bu vakitte kılınması sebebiyle yatsı namazına da "ateme namazı" (salâtü'l-ateme) denmiştir. Bu tabir birçok hadiste geçmekte ve bunlardan birinde şöyle buyrulmaktadır: "Eğer ateme namazı ile sabah namazının sevabını bilselerdi sürünerek de olsa gelirlerdi" (Buhârî, "Ezân", 9).

Yatsı vakti Kur'an-ı Kerim'de "işâ" (العشاء) kelimesiyle ifade edilmektedir (en-Nûr 24/58). Bedevî Araplarsa bu tabiri akşam namazı için kullanıyorlardı. Hz. Peygamber, karışıklığa yol açmaması için işâ kelimesinin akşam namazı için kullanılmamasını istemiştir (Buhârî, "Mevâkitü's-şalât", 19). Bunun gibi, yatsı namazı için bedevîler tarafından yaygın olarak kullanılmakta olan ateme kelimesinin bu namazı ifade için Kur'an'da zikredilen işâ tabirinin yerini alması hususunda hoşnutsuzluğunu belirtmiş ve bu konuda dikkat ve titizlik gösterilmesini emretmiştir: "Bedevîler yatsı namazının ismi hususunda sakın size baskın gelmesinler. Çünkü onun ismi Allah'ın kitabında işâdır" (Müslim, "el-Mesâcid", 229). Böylece müslümanların dinî kavram ve terimler konusunda Kur'an ve Sünnet'te zikredilen kelimeleri esas almalarının lüzum ve ehemmiyetine işaret edilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Zemahşerî, *el-Fâ'ik*, "ateme" md.; İbnü'l-Esr, *en-Nihâye*, "ateme" md.; *Lisânü'l-'Arab*, "ateme", "işâ" md.leri; Buhârî, "Ezân", 9, "Mevâkitü's-şalât", 19; Müslim, "el-Mesâcid", 229; Nevevî, *Şerhu Müslim*, Kahire 1347/49/1929-30, V, 141-142; İbn Kayyim el-Cevziyye, *Zâdü'l-me'âd*, II, 349-351; Aynî, *Ümdetü'l-kârî*, Kahire 1392/1972, IV, 208-210; Azîmâbâdî, *Avnül-ma'bûd* (nşr. Abdurrahman M. Osmân), Medine 1389/1969, XIII, 329; M. Plessner, "Atama", *El²* (İng.), I, 733.



ABDÜLAZİZ BAYINDIR

ATEŞ

Çeşitli dinlerde kutsallaştırılan, mânevî temizlenme veya ceza unsuru kabul edilen ve sembolik anlatımlar için kullanılan bir kavram.

Batı Türkçesi'ndeki ateş Farsça âtiş-ten gelmektedir. Türkler ateş anlamında ot (od) kelimesini kullanmışlardır. Ocak (od-cak), od ocak kelimeleri de bu noktada hatırlanmalıdır. Batı dillerinin çoğunda ateş anlamına gelen kelimeler benzerlik göstermektedir (İng. fire, Alm. feuer, Fr. feu...).

İlk insanlar ateş ilhamını güneşin yakıcı sıcaklığı, yıldırımlar, yanardağlar ve orman yangınlarından almış olmalıdır. Bununla beraber ateşin menşei hakkında pek çok efsane (mitos) ortaya atılmıştır. Birbirinden hayli farklı olan bu efsanelere göre ateş kahraman bir kimse tarafından yeryüzüne getirilmiştir. Ateşi insanlara veren tanrılardır, yahut insanlar onu tanrılardan çalmışlardır. Ateşin kendisi tanrı veya tanrıcadır, yahut da tanrının gücünü gösteren bir işaretir. Ateş kendisine mahsus ruhu olan bir varlıktır. O bir devdir veya Helios adlı güneş devinin yeryüzüne inmiş, evcilleştirilmiş yavrusu olan bir devdir. Bütün bu efsanelerde ortak nokta, ateşte insan üstü bir mahiyet ve özellik görülmesidir. Ateşin kıvılcımı, közü, dumanı, rengi, yanarken çıkardığı ses türlü efsanevi anlatımlara yol açmış, bu nitelikleriyle ateş bakıcılık, falcılık ve büyücülük için bir araç olarak kullanılmıştır.

Birçok kavmin inanç sisteminde yer alan ateş ilâhı ve kültürünün en geniş tezahürü Hindistan'da ve İran'da olmuştur. Nitekim ateşin ilâhî bir güç olarak somutlaştırılmasının en belirgin örneği Hindistan'daki ateş ilâhı Agni'dir. Hindistan'da bütün ateşler Agni'ye bağlı görülür. Hintliler'e göre Agni, önceleri ocak ateşi ile ilgili görülürken daha sonra kurban ateşine bağlandı ve böylece insanlarla diğer ilâhlar arasında aracı olan, kehanette bulunan, tanrılara insanların kurbanlarını takdim eden ilâhî bir varlık olarak kabul edildi. Veda'lar devrinde kurban ateşinin büyüye karşı koruyucu olduğuna inanılıyordu. Veda'lar sonrasında Brahmanizm denilen safhada ise ateş ile insanın ölüm döşegindeki soluğu arasında ilgi kuruldu ve böylece kıvılcım ile ateş arasındaki ilişkiden hareketle insan ruhuyla Brahman'ın ruhu